

ПРИКАЗ КЊИГЕ:

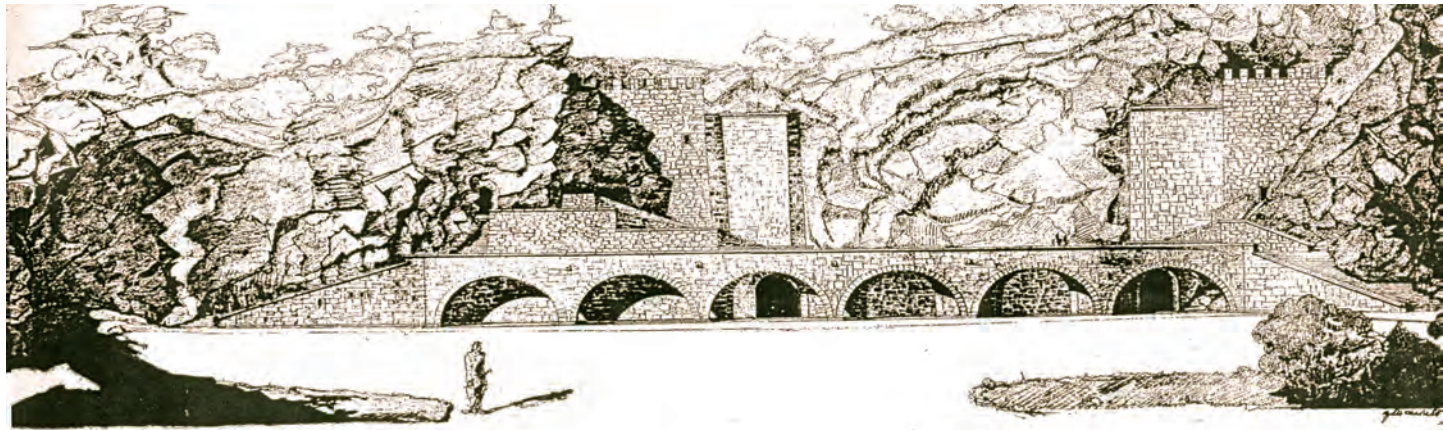
САША МИХАЈЛОВ, *РАЈКО М. ТАТИЋ 1900–1979*

Традитељски опус српског архитекте Рајка Татића (Ниш, 1900 – Београд, 1979) није био предмет целовитог истраживања све до појаве монографске студије под називом *Рајко М. Татић 1900–1979*, ауторке Саше Михајлов, историчарке уметности и стручног сарадника Завода за заштиту споменика културе града Београда, објављене 2013. године. Издавач ове изузетне монографије је Завод за заштиту споменика културе града Београда, а рецензенти су историчари уметности проф. др Александар Кадијевић, Милан Просен и Биљана Мишић.

Саша Михајлов је ауторка већег броја научних и стручних радова, од којих овом приликом издвајамо прилоге посвећене опусима архитеката Милана Минића и Рајка Татића, затим занемареном индустријском наслеђу Београда, као и значајним градским реперима попут Палате Главне поште, Летње позорнице у Топчидеру, Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“, Дома Савеза набављачких задруга државних службеника. Творац је више конзерваторских елабората, као и каталога непокретних културних добара у издању Завода за заштиту споменика културе града Београда.

Настала као резултат ауторкиног свеобухватног историографског истраживања архитектонског опуса Рајка М. Татића, студија представља научно утемељено дело, које за циљ има осветљавање Татићеве улоге у српској архитектури 20. века у контексту стално променљивих друштвено-политичких и историјских прилика.

Монографија је систематизована на 249 страна. Након уводног поглавља, ауторка је периодизацију стваралаштва архитекте Рајка Татића функционално оделила у две главне целине: *Стваралаштво између два светска рата* и *Стваралаштво након 1945. године*. У оквиру датих целина, језиком искусног историографа и уз обиман научни апарат поткрепљен бројним

САША МИХАЈЛОВ

Рајко М. Татића
1900–1979

САША МИХАЈЛОВ
1900–1979

Завод за заштиту
споменика културе
града Београда

смерницама и упутима на архивску, хемеротечку грађу и преиспитивање досадашњих сазнања, ауторка кроз поглавља успоставља прецизне атрибуције до данас недовољно познатог архитектонског опуса Рајка Татића, афирмише га и вреднује. Након тога, у *Закључку* сумира раније изнете ставове. Изузетну вредност студије представља 312 висококвалитетних илустративних прилога који употпуњују наратив, од којих већина представља први пут презентовану архивску грађу, као и *Кашалот радова* с напоменом о архивским изворима. Затим следе прилози (*Скраћенице, Извори, Порекло илустрација, Лишерајура*), као и резиме на енглеском језику.

У уводном поглављу (стр. 7–16), Саша Михајлов наглашава да градитељски опус Татића у историографији новије српске архитектуре до данас није довољно проучен и вреднован, упркос чињеници да је током свог професионалног ангажмана извео, како наводи, *преко стотину пројеката, од којих је више од половине изведено* (стр. 7). Незаинтересованост истраживача за Татићев опус ауторка види у чињеници да *није био међу водећим пројектованима нових идеја и нових архитектонских стварања у нашем традиционалном, као ни доследни следбеник и предшавник једног стила* (стр. 7), што никако не би смело да умањи значај његовог дела. Најважнији примарни извор за истраживање делатности Рајка Татића представља регистрована и законом заштићена заоставштина која се чува у породици,

а чини је брижљиво сакупљена техничка, фототечка, хемеротечка и друга документација која се односи на бројне аспекте његовог живота и дела. Поред тога, истакла је значај грађе Историјског архива Београда и Архива општине Земун, бројних прилога објављених у дневним новинама и периодици, и интервјуа вођених са сарадницима и савременицима архитекте Татића. Уважила је и критички вредновала претходне осврте на делатност овог архитекте, указујући на чињеницу да су тек од средине деведесетих година прошлог века настала подробнија историографска тумачења која су, поред саме ауторке, подузели Александар Кадивијевић, Братислава Костић, Марта Вукотић Лазар, Љиљана Благојевић и Слободан – Гиша Богуновић. Монографија *има за циљ да прикаже бољу и слојевити немарски опус архитектуре Рајка Татића, који је настао у раздобљу од њених њених деценија у различитим друштвено-политичким, социјалним и културно-историјским околностима, као и да одреди место Рајка Татића међу значајним ствараоцима новије српске архитектуре*. Презентацијом Татићевог опуса, објекти који су били *од изузетног значаја за привредни, социјални и културни напредак Југославије и Београда*, и данас представљају значајан семенити културни и традиционални – сачували би се од заборавља, а указивањем на њихове вредности – *наставило [би се] Татићево деловање на њихово заштити и очувања наслеђа*. Саша Михајлов на

крају увода истиче да се овом студијом дело архитектке Татића *ошвар* за нова исцртавања (стр. 16).

У првој целини *Сиваралашиво између два светска рата* (стр. 17–138) излагањем података о животу и раду архитектке Татића ауторка успоставља прецизну хронологију и приказује породичне и друштвене прилике у којима се формирао, сазревао и које су детерминисале његов животни и професионални пут. Стасао у грађанској породици у Нишу, 1927. године је дипломирао на Архитектонском одсеку Техничког факултета у Београду код професора Светозара Јовановића. Уз приказ до сада непроучених студентских радова, осветљен је формативни период младог архитектке.

Ауторка је нарочито истакла тринаестогодишњи рад у *Техничкој дирекцији Ошшине града Београда* (1928–1941), где се Татић посветио пројектовању комуналних зграда, школа, инфраструктурних објеката, социјалних и здравствених установа. Као један од најважнијих, назначен је управо први задатак који му је поверен као општинском архитекти и на којем је био ангажован безмало читаву деценију – подизање монументалне оградe Новог гробља у српско-византијском стилу, чиме је архитект Татић допринео да се пре свега архитектонски, али и стилски, заокружи целина гробља. Најпре је настао монументални троделни портал главног улаза и део оградe око Француског војног гробља, затим мртвачница са капелама, колонада испред ње, као и капела за испраћај Јевреја ашкенаског реда. Татић је извео и породични маузолеј Косте Христића. Нажалост, Татићева замисао за Ново гробље није реализована у целини.

Једини храм подигнут према његовом пројекту јесте Црква Пресвете Богородице у Сиракову. Саша Михајлов у даљем излагању указује на значај који је Рајко Татић имао као критичар савремених архитектонских и урбанистичких кретања, истичући његову улогу у полемици у вези са подизањем монументалног Храма Светог Саве, приказује скице појединих Татићевих урбанистичких идејних решења и анализира реализовани пројекат Основне школе „Матија Бан“ (данас „Јосиф Панчић“), за коју каже да *појми многих Татићевих објеката, представља усљешан свој народној немарсима и модерних концепција у архитектури* (стр. 50).

Из Татићевог међуратног архитектонског опуса ауторка по значају издваја комплекс Првог београдског сајма на левој обали Саве. Израда урбанистичког пројекта била је поверена тројци младих архитеката Техничке дирекције – Миливоју Тричковићу, Ђорђу Лукићу и Рајку Татићу. Освећење темеља уприличено је у јуну 1937. године. Током прве фазе изградње архитекти Тричковић, Лукић и Татић извели су пет великих југословенских павиљона симетрично распоређених око централног трга са кулом, коју је пројектовао архитекта Александар

Секулић. Преостале сајамске површине биле су грађене под Секулићевим надзором и биле су резервисане за стране павиљоне (Италија, Мађарска, Румунија и Чехословачка), и домаће, попут Спасићевог павиљона. Сајам је свечано отворен 11. септембра 1937. године. Ауторка наглашава да се наредних година сајам развијао мимо урбанистичких решења Тричковића, Лукића и Татића. Године 1940. су започети радови и на шестом Југословенском павиљону, али су прекинути избијањем Другог светског рата, да би наредне године комплекс сајма био претворен у логор назван „Јеврејски логор Земун“, у циљу ликвидације јеврејског и ромског становништва. Након рата, донета је одлука о изградњи Новог Београда и за омладинске бригаде је подигнут значајан број нових објеката. Након њиховог одласка, Италијански, Чехословачки павиљон и централну кулу населили су уметници УЛУС-а. Поред разматрања појединачних објеката, ауторка је указала на *шири јасна и ирејознајљива периода која уиврђују историјске, урбанистичко-архитектонске, меморијалне и културолошке вредности* (стр. 67), због чега је 1987. године под називом „Старо сајмиште – Логор Гестапоа“ утврђено за културно добро и убрзо је усвојен Детаљни урбанистички план којим се предвиђа реконструкција простора.

У Техничкој дирекцији Београдске општине тежили су да реше и бројне комунално-социјалне проблеме, између осталог и изградње објекта за болничку негу и смештај напуштене и незбринуте деце. Градски дом деце заштите у Звечанској улици, *изразио функционалне и модерне архитектуре* (стр. 74), саграђен по пројекту Рајка Татића 1938. године, битан је и по својој специфичној намени.

Татић је током тридесетих и четрдесетих година прошлог века био учесник многих архитектонских конкурса, а његови радови сачувани су првенствено у заоставштини. Већ на првој таквој утакмици на којој је суделовао 1928. године, за фасаду Коларчевог народног универзитета освојио је награду. Затим ауторка представља многе до сада необјављене конкурсне нацрте – за седиште Врбаске бановине у Бањалуци, нову зграду Државне хипотекарне банке у Београду, зграду Удружења југословенских инжењера и архитеката у Београду, затим Учитељске школе на Цетињу, зграду Државне штампариие у Београду, Дом инвалида краља Александра Првог у Београду, палату Хипотекарне банке у Скопљу и бројне друге конкурсе на којима је учествовао самостално или с колегом Јованом Ранковићем.

Саша Михајлов је проучила још један битан аспект везан за атрибуцију архитектонских пројеката у међуратном периоду. Наиме, и поред званичне забране да пројектују за приватне поручиоце, Татић је, попут других архитеката који су били општински и државни службеници,

био аутор бројних стамбених зграда и вила у приватном власништву, али су одобрене планове потписивали његови колеге и пријатељи Ђура Борошић, Јордан Петровић, Михајло Радовановић и Бранислав Маринковић, Божидар Томић, Јан и Ана Швејкар, Божидар Божић, Милутин Борисављевић, Божидар Живадиновић. Архитектура тих објеката је *стилски веома разноврсна и креће се од академизма, ар декоа и модернизма до романтичних визија замкова и вила изведених у духу народној неимарства и фолклоризма с високим каменим сокловима и крововима прекривеним ћерамидом* (стр. 96).

Крајем четврте деценије прошлог века, Татић је изабран за званичног стручног саветника и дворског архитекту краљице Марије Карађорђевић. Најрепрезентативније дело која је остварио у том својству је вила „Топлиш“ у Милочеру, једино које је извео потпуно у камену, на којој се чита Татићев рукопис *да архитектура мора да буде свесћан климе и небља иде се објекти подиже, као и функционалних потреба, и у складу са тим да мора да води рачуна о карактеристикама локалне традиционалне традиције* (стр. 125). Зграда Ђачке трпезе у Београду, чију изградњу је прекинуо рат, замишљена је као вишеспратни слободностојећи објекат намењен првенствено за исхрану више од четири стотине сиромашних ђака и студената, са додатним садржајем попут зубне клинике, а грађена је савременим техничким средствима. С обзиром на то да је у непосредној близини Цркве Светог Марка, ауторка истиче да је *формама и ширењем стилских елемената згради Ђачке трпезе даће обележје националне архитектуре, али ипак да нагласи њен модеран дух и специфичну намену* (стр. 133). Гаражу са становима особља дворца „Сухобор“ на Бледу подигао је 1939. године у *иланском стилу* следећи принципе о *потреби очувања локалне традиционалне традиције на новојодинујим објектима* (стр. 136).

У априлу 1941. Татић је мобилисан и недуго потом заробљен. У марту наредне године је враћен у земљу са групом официра, да би убрзо потом наставио рад у Архитектонском одсеку Београдске општине, на месту шефа одсека, где ће и провести ратне године.

На почетку друге целине насловљене *Стваралаштво након 1945. године* (стр. 139–210) ауторка указује на измењене друштвене и политичке односе, који су узроковали ново идејно схватање архитектуре. Како наводи, у послератним годинама било је пре свега неопходно решити питање обнове разореног и ургентно изградити нови грађевински фонд по систему *најнужнијеј станагарда* тј. *станава за минимум егзистенције* (стр. 141).

Делатност Рајка Татића након рата везана је за оснивање *Првој грађевинској комуналној предузећа*, које је касније преименовано у *Комунално грађевинско предузеће у Београду*, познатије као „Комграп“. Један од

најбитнијих пројеката било је дозиђивање и реконструкција данашње зграде Општине Земун. Међу објектима изведеним у послератном периоду посебно место заузимају Пионирски град у Кошутњаку и Летња позорница у Топчидеру. Пионирски град је подигнут у природном парковском окружењу као дејча колонија павиљонског типа за одмор ђака и наставу у природи. Сваки од павиљона има шест или седам соба, купатило, кухињу и ходник, док су у централном биле позоришна сала и трпезарија.

Изградња Летње позорнице у Топчидеру почела је у мају 1947. године. Позорница је морала да задовољи услов да се на њој могу приказивати све врсте позоришних, оперских и драмских дела. Подигнута је у старом напуштеном мајдану, а облик конхе *добитен је вађењем камена иоком више деценија* (стр. 150). Један од важних урбанистичких и архитектонских проблема током израде пројекта позорнице било је потпуно очување амбијента, па су сви радови у оквиру комплекса Летње позорнице изведени у камену. Шездесетих година прошлог века, Татић је израдио пројекат мобилне заштите од атмосферских падавина, али нажалост, позорница је престала да се користи 1975. године. Препуштена је заборава и од тада континуирано пропада. Почетком овог века покренута је иницијатива за њену реконструкцију и ревитализацију, на основу сачуване пројектне документације архитекте Рајка Татића. Направљен је предлог рестаурације, истовремено прилагођавајући позорницу савременим захтевима. Позорница представља јединствен објекат и *значајно дело оранске архитектуре*. Татић је уклопио *грађевинску структуру у зашечене природне вредности, [...] ослављајући утисак минималних и сонијаних архитектонских захвата* (стр. 157).

Татић је у бироу био задужен за разраду и ширење нових архитектонских идеја, које су се огледале у изградњи великих стамбених блокова са унапређеним системом конструкције зидова, попут стамбене зграде у Карађорђевој улици у Земуну. Поред тога, примарна је била економична изградња типских објеката за становање бројних сезонских грађевинских радника, када су настале зграде на Карабурми, Северном и Јужном булевару и Босанској улици. Следећи важан задатак била је изградња објеката за Пољопривредни комбинат Београд, основан да би снабдевао престоницу основним животним намирницама, затим Гимназије Шестог рејона на Пашином брду (данас Осма београдска гимназија).

Татић се у овом периоду посветио истраживању нових система међуспратних конструкција у циљу уштеде опеке и осавремењивања процеса градње који је разрадио у колонијама монтажних зграда изведених у Београду. Применом плоча од дрвене вуне у комбинацији с цементом, искључио је арматуру од гвожђа из носећих конструкција.

Након Саветовања архитеката Југославије одржаног у Дубровнику 1950. године, дошло је до прекида угледања на совјетске градитељске узоре и српска архитектура је ушла у нову фазу, засновану на архитектонској естетици Ле Корбизјеа и Миса ван дер Роа. Пројектантски завод Народног одбора града Београда је укинут и Рајко Татић је именован за управника Архитектонско-урбанистичког атељеа „Пројект“, где је остао до пензионисања. Са својим тимом је наставио да гради савремене болничке комплексе Поликлинике „Борис Кидрич“ (данас Дом здравља Савски венац) и Градске болнице за грудоболне Бежанијска коса. Упоредо је пројектовао бројне стамбене зграде, виле, фабричке комплексе, школе и домове културе. Велики успех његовог пројектантског тима (арх. Рајко Татић, Нада Велимировић и Олга Миљковић) била је победа на међународном конкурс за израду идејног пројекта Председничке палате у Бејруту у Либану, на којем су учествовали 1956. године. Да је изведен, објекат би *представљао најусијелије остварење Татићеве истраживачке функције* (стр. 191). Изграђен је шест година касније по решењу италијанских архитеката, али по концепту првонаграђеног пројекта.

Изучавање и примену нових грађевинаских материјала ауторка препознаје као интегрални део Татићеве пројектантске активности. Током 1956. године разрадио је *армиранобетонски систем за скелетне грађевине с применом масовног монументалног грађења и префабрикације свих грађевинских елемената* (стр. 194). Резултат ових истраживања јесте међуспратна конструкција *монти-свод*. Применом овог система, архитеката Татић је извео неколико пословних и стамбених објеката у Београду: Штампарију „Привредног прегледа“, зграде у Гаврила Принципа 25–27, у Шуматовачкој 137, на углу Рузвелтове и Цвијићеве улице. Од 1958. године ангажован је на неколико пројеката за град Ниш, од којих је једино изведен хотел „Књажевац“ (данас хотел „Ниш“). Године 1960. на своје инсистирање је пензионисан како би могао да се посвети усавршавању конструкције *монти-свод*. Крајем исте године, због недостатка адекватних кадрова, отишао је у Будву, где је ангажован на пројекту зграде Речног бродарства и адаптације хотела „Могрен“ (порушен у земљотресу), неколико вила и зграда. Године 1965. боравио је у Хамбургу, где је у бироу Ота Вунша (Otto Wunsch & Otto Mollenhauer) био ангажован на скицама за санаторијум у Бад Пирмонт (Bad Pyrmont). Након саобраћајног удеса, вратио се у Београд. Последње године свог живота провео је радећи на пројекту проширења болнице „Бежанијска коса“, ватрено се борећи за очување свог градитељског дела и заштиту ауторских права.

У закључном поглављу (стр. 211–218) ауторка износи став да се Татићев стилски израз кретао *од академизма и српско-византијског стила до модернизма током четврте деценије, од романтичних визија замкова и двораца до једноставних форми ислеративне функционализма обојане личним виђењем карактеристичних дејала*, сматрајући да су му српско-византијски стил и облици традиционалног српског и балканског *неимарства били најближи* (стр. 211). Надаље, синтетизујући богат архитектонски опус овог свестраног и креативног градитеља који је настајао пуних пет деценија у различитим друштвеним, политичким, социјалним и културним околностима, Саша Михајлов на основу претходно аргументованих и утемељених оцена наглашава Татићеве способности да успешно влада различитим стилским изразима, његов осећај за прилагођавање објекта амбијенту у којем настаје и допринос непрестаном истраживању у циљу напретка и осавремењивања процеса и квалитета градње. На самом крају, ауторка закључује да је Рајко Татић *традицијским ојусом, иновацијама и чистом и снажном идејом како да архитектура најбоље служи човеку, заузео своје место у историји српске архитектуре – ненаметљиво али ирајно, ујраво онако како је и стварао* (стр. 218).

Монографска студија Саше Михајлов *Рајко М. Татић 1900–1979* представља изузетан допринос историографском истраживању новије српске архитектуре. У књизи насталој као резултат дугогодишњег истраживања Татићевог опуса, први пут се употребом научног апарата успоставља валоризација његове пројектантске делатности. Поред тог пионирског подухвата, ауторка је постављајући Татићево дело у шири друштвени контекст отворила и осветлила бројне недовољно проучене теме од изузетне важности за даља истраживања српске архитектуре 20. века, попут значаја архитектонских конкурса, заоставштине архитеката, прецизне и у архивској грађи утемељене атрибуције ауторског дела. Очекује се да ће научници будућа истраживања градити на раду Саше Михајлов, који ће представљати важан и поуздан путоказ. С друге стране, потребно је истаћи да ће монографија засигурно наћи пут и до шире читалачке публике, што је резултат ауторкине компетенције да неутралну реч науке обогати јединственом и садржајном нарацијом.

Александра Д. Илијевски,
историчар уметности
Филозофски факултет, Београд
ailijevs@f.bg.ac.rs